

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), VIII/2 (2023), s. 21-37

ULUS DEVLETE DOĞRU: OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E “MİLLET-İ HAKİME”, TÜRKLEŞME VE ULUSAL KİMLİK

Şükrü Mutlu KARAKOÇ*

Özet

Osmanlı modernleşme serüveni, bir imparatorluk olarak Osmanlı devletinin kurumsal ve kültürel dönüşüm sürecinden geçerek Cumhuriyet formunda modern bir ulus devlet yapısına geçişini ifade eder. Bu çalışmada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan ulus devletleşme, imparatorluktan ulus-devlet yapısına geçiş ve bir ulusal kimlik etrafında modern bir devlet olarak Cumhuriyet Türkiye'si'nin teşekkül süreci ele alınmaktadır. Çalışmada cevabı aranan temel sorun şu soruyla çerçevelenmiştir: Farklı etnik, dinsel, mezhepsel unsurlardan oluşan Osmanlı imparatorluk yapısı, modern/merkezi devlet arayışı etrafında nasıl bir dönüşüm süreci geçirmiştir? Başka bir ifadeyle, Osmanlı imparatorluk yapısı nasıl ulus devlete dönüşmüştür? Çalışma şu temel teze dayanmaktadır: Osmanlı çok uluslu imparatorluk yapısı, 19. yüzyılın ortalarından başlayarak “millet-i hakime, eşitlik (müsavat) ve Türklük” tartışmaları üzerinden Türk ulusal kimliği etrafında tanımlanan merkezi bir ulus devlet formuna dönüşmüştür. Bu merkezileşme süreci ilk zamanlarda Osmanlılık üst kimliğine dayalı bir ortak kimlik etrafında biçimlenirken Cumhuriyet'e gelirken Türklük üst kimliğine dayalı ortak bir kimlik çerçevesinde şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İmparatorluk, Ulus-Devlet, Ulusal Kimlik, Milliyetçilik, Türklük*

* Şükrü Mutlu KARAKOÇ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-mail: sm.karakoc@medeniyet.edu.tr ORCID: 0000-0001-6914-9661

TOWARDS A NATION STATE: FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC, “DOMINANT NATION”, TURKIFICATION AND NATIONAL IDENTITY

Abstract

The Ottoman modernization adventure refers to the transition of the Ottoman state as an empire to a modern nation-state structure in the form of a Republic, passing through the institutional and cultural transformation process. In this study, nation-statehood from the Ottoman Empire to the Republic, the transition from empire to nation-state structure, and the formation process of Republican Turkey as a modern state around a national identity are discussed. The main question, the answer of which is sought in the study, is framed by the following question: What kind of a transformation process did the Ottoman empire structure which consists of different ethnic, religious and sectarian elements, go through around the search for a modern/central state? In other words, how did the Ottoman empire structure turn into a nation-state? The study is based on the following basic thesis: From the middle of the 19th century, The Ottoman multinational empire structure transformed into a centralized nation-state form defined around the Turkish national identity through the discussions of “millet-i hakime, equality (musavat) and Turkishness”. While this centralization process was shaped around a common identity based on the Ottoman supremacy in the early days, it was shaped within the framework of a common identity based on the Turkish supremacy when it came to the Republic.

Keywords: *Empire, Nation-State, National Identity, Nationalism, Turkishness.*

Giriş

Modern zamanlarda, toplumların siyasal modernleşme tecrübeleri esas olarak imparatorluk yapılarından ulus devlet yapılarına geçiş sürecini anlatır. Tarihsel bir momente tekabül eden bu geçişin ana karakteri ise esas itibarıyla kurumsal ve kültürel bir dönüşüm serüveni-ne dayanır. Hanedan etrafında biçimlenen egemenlik ve devlet yapılarının, soy/aile bağları yerine ulus, parlamento ve bürokrasi temelinde yeniden tasarlanması, merkezileştirilmesi, bu serüvenin kurumsal dönüşüm kulvarlarını oluşturur. Kültürel dönüşümse klasik dönemde daha esnek, heterojen, geleneksel ve çoğunlukla dinsel temelli toplumsal aidiyet dünyalarının, milliyetçilik ve ortak bir ulusal kimlik temelinde toparlanması, standardize / homojenize edilmesi ve böylelikle yeniden güncellenmesi, formüle edilmesi süreciyle biçimlenecektir. Bu süreç aynı zamanda modern devletin, milliyetçilik ve yeni bir ulusal kimlik temelinde kendisiyle toplum arasında bir resmi-ulusal bağ kurmasını anlatır (Anderson, 2007: 26-36, 99-128; Hobsbawm, 2014: 14-28, 102-124)

Osmanlı modernleşme serüveni de bir imparatorluk olarak Osmanlı devletinin söz konusu kurumsal ve kültürel dönüşüm sürecinden geçerek Cumhuriyet formunda modern bir ulus devlet yapısına geçişini ifade eder. 19. yüzyılın sonu itibarıyla toplumsal ve kurumsal bir çözümlenmeyle karşı karşıya kalan Osmanlı devletinin ana gündemi, bir yandan toplumu bir arada tutacak ortak bir kültürel kimlik geliştirme, diğer yandan da devletin iktidar yapısında kurumsal bir dönüşüm gerçekleştirme, bu kapsamda devleti merkezileştirme ve böylece imparatorluğu güçlendirme / kurtarma arayışıyla şekillenecektir.

O tarihten geriye doğru bakıldığında Osmanlı devletinin, klasik zamanlarda bünyesinde barındırdığı çok çeşitli etnik ve dinsel unsurla uzun bir tarihsel yolculuk geçirdiğini söylemek mümkün. 19. yüzyıla gelindiğinde imparatorluk, farklı siyasal – kültürel – toplumsal dinamikler ve ilkelerle şekillenen yeni bir dünyaya, yeni bir döneme girdi. Yeni dönemde devletin karşında bulduğu en büyük sorun, imparatorluk yapısındaki siyasal ve toplumsal çözümlenmeydi. Zira klasik dönem boyunca siyasal ve toplumsal örgütlenmesinin ana omurgasını oluşturan “hanedan” ve “Millet Sistemi” modeli, modern dönemin yeni dinamiklerinin özellikle de milliyetçilik ve merkezileşme dalgasının taşıdığı sarsıcı, aşındırıcı bir meydan okumayla karşılaştı. Bu meydan okuma, imparatorluk içerisinde toplumsal yapıyla ilgili “milliyetler sorunu”na (“Millet Sistemi” içerisindeki etnik-dini unsurların ayrılıkçı hareketlerine) yol açacaktı. Bu durum imparatorluğu, içerisindeki farklı unsurları siyasal-toplumsal olarak bir arada tutabilecek yeni bir çözüm, yeni bir model, yeni bir politika arayışına sevk etti (Karpat, 2010; İnalçık, 2012).

İmparatorluğun söz konusu çözümlenme ve dağılma sorunu karşısında yöneldiği temel çözüm, modern döneme ait toplumsal ve siyasal kalıplar, kavrayışlar ve modeller etrafında modernleşmek, modern bir devlet kurmak oldu. Modern devlet kurmak ise esas itibarıyla bir merkezileşme, standartlaşma, belli düzeylerde homojenizasyon süreçlerini ifade etmekte ve gerektirmekteydi. Bu çerçevede imparatorluk, parçalı, etnik-dini-mezhepsel farklılıklarla örülü, statüler ve ayrıcalıklar üzerine kurulu, klasik toplumsal yapıyı yeniden düzenlemek suretiyle bir modernleşme, merkezileşme ve standartlaştırma politikasına yöneldi. Bunun için de Osmanlı devlet yönetimi, 19. yüzyılın ortalarından itibaren imparatorluğun siyasal ve toplumsal birliğini yeniden tesis etmek üzere, Osmanlılık ya da Osmanlılık olarak adlandırılacak sosyo-politik bir formülü devreye sokmuştur. Bu formül esas olarak Osmanlı

dünyasında Millet-i Hakime ve eşitlik (müsavat) fikri etrafında 20. yüzyılın başlarına kadar uzanan uzun bir kimliksel tartışmayı beraberinde getirmiştir. Osmanlılık temelli bu siyasi formül, söz konusu kimliksel tartışmalar ve eş zamanlı olarak yaşanan siyasi, toplumsal gelişmeler içerisinde zayıflayarak yüzyılın başlarında yerini Türkleşme temelinde yeni bir siyasi formüle bırakmıştır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte süreç, İmparatorluğun bir ulus devlete dönüşmesiyle sonuçlanmıştır. Ve bu noktada Türklük, yeni bir ulus devlet olarak Cumhuriyet Türkiye'sinin yaslanacağı ortak ulusal kimlik olarak işaretlenmiştir.

Bu çalışmada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan ulus devletleşme, imparatorluktan ulus-devlet yapısına geçiş ve bir ulusal kimlik etrafında modern bir devlet olarak Cumhuriyet Türkiye'sinin teşekkül süreci ele alınmaktadır. Çalışmada cevabı aranan temel sorun şu sorularla çerçevelenmiştir: Farklı etnik, dinsel, mezhepsel unsurlardan oluşan Osmanlı imparatorluk yapısı, modern/merkezi devlet ve milliyetçilik fikri etrafında nasıl bir dönüşüm süreci geçirmiştir? İmparatorluk, hangi tartışmalar ve gelişmeler üzerinde ortak bir ulusal kimlik ve vatandaşlık fikrine dayalı modern bir ulus-devlet yapısına evrilmiştir? Çalışmanın temel tezi şudur: Osmanlı çok uluslu imparatorluk yapısı, millet-i hakime, eşitlik ve Türkleşme tartışmaları üzerinden Türk ulusal kimliği etrafında toparlanan/tanımlanan merkezi bir ulus devlet formuna dönüşmüştür.

Tartışmanın Sıfır Noktası:

Tanzimat Dönemi ve Müsavat Temelinde Osmanlılık Fikri

Osmanlı devletinde esas olarak Tanzimat ve Islahat fermanlarında kendini gösteren Osmanlılık formülü, tüm Osmanlı tebaasının ittifak-ı anasır veya İttihad-ı Osmani fikri etrafında birleşmesi, Müslim-Gayri Müslim tüm Osmanlı unsurlarının aynı amaç, anlayış, aidiyet etrafında toplanması tezine yaslanıyordu. Buna göre devlet din, mezhep, etnisite farkı gözetmeden tebaasına karşı eşit mesafede duracak, tebaa da Osmanlılık kimliğini benimseyecek ve ayrılıkçı girişimlerde bulunmayacak, böylece yeni bir ilke / fikir etrafında yeni bir toplumsal / siyasi örgütlenme gerçekleşecekti (Kutlu, 2010: 160-161; İnalçık, 2012: 50-51). Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla genel çerçevesi çizilen bu Osmanlılık fikri, 1869'da çıkarılan Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'yle kolektif aidiyet ve ortak vatandaşlık temelinde daha teknik ve kurumsal bir çerçeveye oturacak, Osmanlı topraklarında yaşayan herkes etnik, dini ve mezhepsel farklılıklara bakılmaksızın Osmanlı vatandaşı sayılacaktır (Kutlu, 2010: 161, Kawtharani, 2013: 7-8).

İmparatorluğun bu düzenlemelerle, farklı merkezkaç yapılar / aktörler etrafında birbirinden ayrı toplumsal kompartümanlarda, belli statüler ve ayrıcalıklar içerisinde, çeşitli toplumsal birimler halinde yaşayan etnik-dinsel unsurların üzerindeki etnik-dinsel aidiyetleri çekip alarak tüm tebaayı Osmanlılık fikri / şemsiyesi / kimliği etrafında merkeze bağlamaya, standartlaştırmaya yöneldiği söylenebilir. Ortak vatandaşlık temelli bütün bu sürecin Osmanlılık modeli üzerine yüklediği ifade edilebilir. Bu dönemde Osmanlılık fikri, imparatorluğu kurtarma, modernleştirme formülü olarak dönemin siyasi, toplumsal, kültürel hayatının kurucu ilkesi haline almış; köklü değişimlerin temel dinamiğini teşkil etmiştir. Ne var ki bu kritik kavram, ilerleyen süreçte pek beklenmedik bir şekilde, Osmanlı modernleşme sürecini neredeyse başından sonuna kat eden düşünsel bir tartışmanın fitilini

ateşleyecek; sürecin ağırlık merkezini sürekli sarsan iki büyük “kavramsal cephe” arasında neredeyse Cumhuriyet’e kadar uzanan köklü bir tartışmaya yol açacaktı. Bu noktada “millet-i hakime” ve “müsavat” kavramları, söz konusu tartışmanın yürütüldüğü iki kavramsal cepheyi oluşturmuştur. Zira Osmanlılık fikri, İmparatorluk içerisindeki Müslüman Türk unsur tarafında “bir tür statü / konum / değer kaybı” olarak ve dağılmayı hızlandıracak sorunlu bir ilke olarak okunurken, Gayri Müslim unsur tarafından da belli noktalarda statü kaybı ve belli noktalarda “bir tür asimilasyona uğrama aracı” olarak değerlendirilecekti (Kutlu, 2010: 161-165; Oktay, 1999: 44-50; İnalçık, 2012: 49-53).

Dolayısıyla bu dönemde başlayan ve söz konusu iki kavram cephesi üzerinden yürütülen tartışmada temel sorun, modernleşme ve modern bir devlet kurma sürecinin merkezinde duran Osmanlılık kavramının içinin nasıl doldurulacağı olmuştur. Gerçekten bütün etnik-dini unsurlar, kabaca Müslümanlar ve Gayri Müslimler, müsavat ilkesi etrafında eşit hak, statü, konum ve değer ile Osmanlı vatandaşı mı olacaktı? Yoksa İmparatorluk içinde öne çıkan belli bir unsurun (Türk – Müslüman unsurun) toplumsal ve kültürel kimlik kodları Osmanlılık kimliğinin ana omurgasını mı oluşturacaktı? Ya da kestirmeden sorulacak olursa, kolektif bir aidiyeti ifade eden Osmanlılık kimliği bir “millet-i hakime” fikrine dayanacak mıydı yoksa dayanmayacak mıydı? Ortada İmparatorluk içerisindeki tüm unsurları kuşatma iddiasında bir Osmanlılık fikri vardı. Ancak bu kavramın içi nasıl, kimlerle, hangi ilkelerle, ne kadar doldurulacaktı?

İşte Tanzimat döneminde şekillenen bu tartışma ve bu tartışma etrafı gerilim, gerek II. Abdülhamit döneminde, gerekse II. Meşrutiyet döneminde farklı politik pratikler, tarihsel gelişmeler, düşünsel tavırlar etrafında hızı ve tansiyonu düşmeden devam edecek; oralarda bazı temel kırılmalar geçirerek neredeyse Cumhuriyet’e kadar ulaşacaktır.

II. Abdülhamit Dönemi: Millet-i Hakime – Müsavat Denklemine Osmanlılık Kimliği

Osmanlılık kimliği etrafında şekillenen söz konusu tartışma ve gerilimin II. Abdülhamit döneminde son derece harareti bir düzeyde yürütüldüğü, bu noktada Osmanlı yönetiminin bir yandan denge siyaseti izlemeye çalışırken diğer yandan da toparlayıcı bir çıkış/yol arayışında olduğu söylenebilir. Bu arayışın günün sonunda ortak aidiyet evreni etrafında bir merkezleşme ve standartlaşma çabasına karşılık geldiğini ifade etmek mümkün. Bu kapsamda II. Abdülhamit döneminde devlet yönetimi bir taraftan iktidar sembollerini kullanarak ve Osmanlı vatandaşlığı ilkesine dayalı uygulamalara giderek müsavat ve ortak kimlik fikrine dayalı bir Osmanlılık politikası izlemiştir. Diğer taraftan da hem (şeriat, halifelik, Hanefilik gibi) dini kavram ve kurumlara yaptığı yoğun vurgularla İslamcılığı, Hanefi İslam’ını öne çıkararak hem de idare ve eğitim alanındaki modernleşme politikalarıyla Türkçeyi, Türklük fikrini öne alarak Osmanlılık kimliğinin “millet-i hakime” kodlarına dokunmayı seçmiştir. Kısacası II. Abdülhamit yönetimi hem Gayri Müslim tebaayı küstürmemek üzere bir müsavat fikrine yaslanarak hem de Müslüman halkı rahatsız etmemek üzere “millet-i hakime”ye göndermeler yaparak, tüm unsurları razı etmeyi amaçlayan bir denge siyaseti takip etmeye öncelik vermiştir (Deringil, 2014: 29-57; Karpat, 2010: 325-335, 411-429, 441-443).

Bu bağlamda örneğin 1885 yılında, Ermeni Katolik Kilisesine Ermeni Başpiskoposu tarafından "II. Abdülhamit'in şanlı hükümrânlığı sırasında" inşa edilmiş olduğunu belirten bir kitabenin yerleştirilmesi, sadrazam Kamil Paşa ve Abdülhamit tarafından görüşülmüş; Müslüman halkı rahatsız etmeyecek ifadelerle yazıldığı ve Müslüman halkı rahatsız etmeyecek bir yere yerleştirildiği için olumlu karşılık görmüştü. Yine 1892 yılında Konya vilayetinden, bazı Rum eşrafın kiliseye giderken Osmanlı resmi nişanlarını ve üniformalarını giydiği, vali tarafından "bu yakışıksız uygulamaya" son verildiği rapor edilmişti. Merkezi yönetim, "bu insanların nişanlarını ve üniformalarını bir gurur, sadakat ve aidiyet işareti olarak taktıklarını" belirterek valiyi kesinlikle müdahale etmemesi konusunda uyarmaktaydı (Deringil, 2014: 46-49).

Öte taraftan II. Abdülhamit döneminde hukuk alanında izlenen modernleşme ve merkezleşme politikasının esas olarak Osmanlılık kimliği etrafında yaşanan *millet-i hakime – müsavat gerilimine* dayalı bir fay hattı üzerinde yükseldiği söylenebilir. Bu dönemde şeriat, halifelğe, Hanefi İslam'ı gibi dini kavram ve kurumlara yönelik vurgu; ayrıca medeni hukuk alanında Hanefi fihri üzerinden tüm tebaayı kuşatacak bir standardizasyona, kurumsallaşmaya (Nizamiye Mahkemeleri ve Mecelle) ağırlık verilmesi, ayrıca Arap nüfusun yaşadığı Hicaz, Yemen, Bingazi gibi yerlerde "Kanun-ı Arap" yerine Hanefi temelli Osmanlı şeriatının ve dini mahkemelerin egemen kılınmaya çalışılması da ön planda "müsavat" eksenli bir Osmanlılık kimliğine işaret ederken, arka planda siyasal-toplumsal örgütlenme için İslam'ı ve Müslümanlığı öne alan bir "millet-i hakime" kavrayışına göndermede bulunuyordu* (Deringil, 2014: 57-66).

Ayrıca II. Abdülhamit döneminde siyasal yönetim ve eğitim alanındaki modernleşme politikaları, modern kurumlar (parlamento, Kanun-i Esasi, Aşiret ve Hamidiye Mektepleri) inşa etme çabaları da bir taraftan tüm Osmanlı unsurlarını müsavat temelli ortak bir siyasal-toplumsal kimliğe davet ederken, diğer taraftan bu kurumların kullanacağı ortak / standart dil konusunda Türkçeyi öne çıkararak, Osmanlılık kimliğinin ağırlık merkezinde duracak, (Türklük temelli) bir "millet-i hakime" kavrayışının oluşmasına zemin sunuyordu. Ayrıca Gayri Müslim eğitim kurumlarının kuruluşundan müfredatına ve denetimine kadar uzanan süreçte Türkçe ve Müslümanlıkla ilgili temel hassasiyetler, kritik bir millet-i hakime eğilimini güçlendiriyordu. Son kertede 1876'da kabul edilen anayasada Türkçenin devletin resmi dili olarak tanımlanması, Osmanlı'da hem bir siyasal merkezleşme sürecinin gelişimine hem de ileriye dönük olarak kurumsal düzeyde Türklük merkezli bir hakim millet eğiliminin güçlenmesine katkı sağlayacaktı (Karpaz, 2010: 622-627; Deringil, 2014: 107-125).

II. Abdülhamit Dönemi ve Entelektüel Dünyada Kimlik Tartışmaları

II. Abdülhamit döneminde "millet-i hakime ve müsavat" eksenli tartışmaların sert bir şekilde sürdürüldüğü zeminlerden biri hatta en önemlisi Osmanlı aydın dünyasıydı. Bu entelektüel zeminde kavramlar arası makasın giderek açıldığı, cephenin derinleştiği hatta dönemin sonunda kritik eşiği aşarak farklı bir düzeye ulaştığı bir tartışma süreci yaşanacaktır. Başka bir ifadeyle bu dönemde Osmanlılık fikrinin müsavat temelli savunusunu yapan

* Bu yönde uygulama örnekleri için ayrıca bakınız: Deringil, 2014: 57-80.

aydınlar olduğu gibi, özellikle Gayri Müslim unsurların ayrılıkçı hareketleri ve reaksiyoner tutumlarına dayalı olarak Jön Türk düşüncesi çevresinde “millet-i hakime” temelli bir Türk kimliği arayışı ortaya çıkacak; Osmanlılık fikrinin altı “millet-i hakime olarak Türklük” temelinde doldurulmaya çalışılacaktır.

Bu bağlamda örneğin Prens Sabahaddin, Osmanlı devletinin sadece Türklerin ve Müslümanların değil, tüm unsurların gerçek vatani olduğunu; Osmanlı birliğinin ancak Müslim - Gayri Müslim unsurların uyumlu birlikteliğiyle mümkün olabileceğini savunuyordu. Ona göre Türkler dışında hemen herkes milli menfaatlerini imparatorluktan ayrılmakta görüyordu. Oysaki az çok düşünen herkes mensubu olduğu unsurun huzur ve saadetini özgür ve ilerlemiş bir Osmanlı devletinin varlığında araması gerekirdi. Bu çerçevede Prens Sabahaddin, Osmanlılık fikrini ve kimliğini, farklı unsurların her düzeyde eşitliği ilkesi üzerinden okuyarak benimsiyordu. Dolayısıyla dini ve etnik kimliklerin eşitliğini; birinin diğerinden daha üstün veya egemen olmadığı düşüncesini dillendiriyordu. Bu düşüncenin bir uzantısı olarak da Osmanlılık kimliğini, tüm Osmanlı unsurlarını bünyesine alan bir üst kimlik olarak görüyordu (Prens Sabahaddin, 2007: 130-138; Kutlu, 2010: 163-164).

Aynı şekilde Sabah gazetesi başyazarı Diran Kelekyan Efendi de Osmanlılık kimliğini müsavat ilkesi üzerinden okuyor; Kanuni Esasi'deki kişisel eşitlik ilkesinden öte, etnik ve toplumsal bir eşitlik sağlanması halinde bütün unsurların Osmanlı devletinin siyasi birliğine saygılı Osmanlılar olacaklarını iddia ediyordu. Bunun için de Türkler, üstünlük ve millet-i hakime iddiasından vazgeçmeli, vatani müşterek addetmeli ve “hakim” yerine “şerik / ortak” olmaya razı olmalıydılar (Kutlu, 2010: 164-165).

Ancak Osmanlı entelektüelleri arasında bu müsavat eksenli okumaya karşı, millet-i hakime ve Türklük temelli bir Osmanlılık okuması da yapılıyordu. Bu okuma, temel dayanak noktalarını II. Abdülhamit yönetiminin Osmanlılığı mümkün olduğunca müsavat temelinde götürmeye çalışan İttihad-ı Anasır politikalarında ve buna karşılık Gayri Müslim unsurların (Balkanlar'da ve zamanla Doğu Anadolu'da) izlediği ayrılıkçı hareketlerde buluyordu. Bu kapsamda, Şemseddin Sami, Ahmet Mithat Efendi, Necip Asım, Fuat Köseraif gibi isimler ayrıca Jön Türk düşüncesinin yayın organlarından İkdam ve Hizmet gibi gazeteler, millet-i hakime / Türklük temelli bir Osmanlılık okumasıyla öne çıkıyordu. Bu isimler ve gazeteler, döneme hakim olan dil politikaları ve Türklük bilinci tartışmalarında Türklükten, Osmanlı devletini kuran hakim millet unsuru olarak bahsediyordu. Osmanlı'da siyasi birliği sağlamak ve böylelikle İmparatorluğu kurtarmak üzere geliştirilen çözüm modellerinde, dolayısıyla da Osmanlılık politikasında, Türklük unsurunun öne çıkarılmasının önemine dikkat çekiyordu. “Türklüğün Osmanlılık'tan çok daha eski olduğunu fikrine yaslanan söz konusu yaklaşım, Türkçe ve Türklüğün, Osmanlı topraklarında ortak bir ulusal kimlik oluşturma konusunda merkezi bir yere sahip olması gerektiğini öne sürüyordu (Sadoğlu, 2010: 112-127; Karpata, 2010: 660-668).

Bu dönem millet-i hakime ve Türklük merkezli Osmanlılık okumasında en çok dikkat çeken isim kuşkusuz Yusuf Akçura'ydı. Onun 1904'te Mısır'da yayın yapan *Türk* isimli bir gazetede yayınladığı “Üç Tarz-ı Siyaset” başlıklı yazısı, söz konusu tartışmada önemli kırılma noktalarından birini teşkil etmektedir. Akçura, bu yazısında Osmanlılık ve İslamcılık politikalarının imparatorluğu kurtarmayacağını, zira gerek Osmanlı'yı oluşturan gayri-i Müslim unsurların din-etnisite temelli tarihi-politik durumlarının gerekse dünya genelinde Müslüman bölgelerin yabancı işgali altında olmasının Osmanlılık ve İslamcılık

politikalarını hayata geçirmeye imkan vermeyeceğini belirtiyordu. Akçura devamlı imparatorluğu kurtarmanın ancak Türklükle mümkün olacağını ancak bununla önündeki en büyük engelin Türkler arasında bir Türklük bilincinin bulunmayışı olduğunu öne sürüyordu. Akçura bu tespitiyle, tersten bir okumayla, imparatorluğu kurtaracak çözüme işaret etmekteydi: Türk unsuru arasında Türklük bilincinin geliştirilmesi. Dolayısıyla Akçura, imparatorluğun hakim millet olarak Türklük temelinde bir siyasal-toplumsal örgütlenmeye yönelmesi halinde içinde bulunduğu durumdan kurtularak yeni bir bütünlük kazanacağını savunmaktaydı (Akçura, 2012: 7-40).

II. Meşrutiyet: Millet-i Hakime - Müsavat Denklemine Türklük Lehine Dönüşümü

Millet-i hakime – müsavat tartışmasıyla ilgili düşünsel anlamda en kritik dönüm noktalarından birini II. Meşrutiyet dönemi ve oradaki siyasal-entelektüel gelişmeler ve tartışmalar oluşturur. Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı devletinde yeniden hürriyet ve eşitlik söylemlerini siyasal gündeme taşımıştır. Zira Meşrutiyet, imparatorluk içerisinde ilkel olarak müsavat temelli bir kurumsal yapılanmayı ifade ediyordu. Zaten Osmanlı hanedanına karşı, meşrutiyet devrimini gerçekleştirmek üzere İttihat ve Terakki eksenli etnik-dinsel muhalefeti bir araya toplayan şey, tam olarak imparatorluk içerisindeki etnik-dinsel bir hürriyet ve müsavat duygusuydu. Meşrutiyetle imparatorluk, bünyesindeki tüm unsurların içinde kendilerini bulabilecekleri bir siyasal sistemi yeniden uygulamaya sürüyordu. Ancak bu gelişme, aynı anda, belli bir stabilite içerisinde devam eden millet-i hakime-müsavat tartışmasını adeta yeniden dinamitleyecek ve tekrar alevlendirecekti. Zira II. Abdülhamit dönemi boyunca genellikle entelektüel tartışmalar ve toplumsal katmanlara yönelik politik uygulamalar üzerinden cereyan eden tartışma zemini, gelinen noktada son derece somut, pratik ve devletin zirvesiyle ilgili yeni bir düzeye ulaştı. Meşrutiyetle birlikte devlet yönetiminin merkezinde, siyasal sistemin tepelerinde yeni bir siyasal kurum olarak parlamento oluşturuluyordu. Bu noktada Osmanlılık kimliği temelinde kritik sorun ortaya çıkıyordu: Yeni dönemde Saray yanında bir devlet / yönetim kurumu olarak siyasal sistemin merkezine yerleşen Parlamento kompozisyonu, oradaki "sayısal dağılım" ve dolayısıyla "anasır haritası" nasıl şekillenecekti? Müsavat temelinde mi yoksa millet-i hakime temelinde mi?

Tam da bu noktada sorunu derinleştiren ve (müsavat temelli) Osmanlılık fikrini sarsan bir başka gelişme (daha doğrusu "gelişmeler zinciri"), Balkanlar'dan oradaki ayrılıkçı hareketlerden geldi. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edildi. Bulgaristan, Osmanlı hakimiyetini reddederek bağımsız krallığını ilan etti. Girit ise Yunanistan tarafından ilhak edildi (Karpas, 2010: 683-684 Kutlu, 2010: 165).

İşte bu gelişmelerin gölgesinde Hüseyin Cahit Yalçın, 7 Kasım 1908 tarihli Tanin gazetesinde "Millet-i Hakime" başlıklı bir yazı yayınladı. Hüseyin Cahit yazısında açıkça millet-i hakime (Türklük-Müslümanlık) temelli bir siyasal birlik modelini savunuyordu. Hüseyin Cahit'e göre Osmanlı devleti açısından artık "ittihad-ı anasır" söz konusu değildi. Anasır-ı Osmaniyenin ittihadı hakkında ne kadar kuvvetli ümitler beslenirse beslensin, pek çok tarihsel gelişme göstermişti ki, devletin bekasını Müslüman-Türk unsurdan başka isteyen ve bunun için çalışan yoktu. Devleti kuran ve onun yaşaması için kanını döken Türklerdi. Devleti / Osmanlılığı sadece Müslüman-Türk unsur sahiplenmekteydi. Diğer unsurların hepsi başka merkezlerle tabiydi. Eğer hüküm ve yönetim Gayri Müslim unsura verilecek

olursa, bunlar icraat ve kararlarında Osmanlı'nın menfaatini gerçekleştirme kaygısı gütmeyeceklerdi. Dolayısıyla Müslüman-Türk unsur, memleketi dağılmaktan kurtarmak için hüküm ve yönetimi kendi elinde tutmalı, “anasır-ı saire”ye bunu “kaptırmamalı”ydı. Meşrutiyet sisteminde gücün parlamentoda olduğunu belirten Hüseyin Cahit, bu açıdan parlamentoda çoğunluğu kazanmanın Türkler için hayati bir mesele olduğunu savunmaktaydı. Ona göre, ne denirse densin, memlekette “millet-i hakime” Türklerdi ve Türkler olacaktı. Devlet de bu hakim grubun kimlikel, kültürel özellikleri etrafında biçimlenmeliydi (Hüseyin Cahit, 2010: 175-178).

Hüseyin Cahit'in bu çıkışı, Türklük düşüncesini desteklemekle birlikte müsavat temelli Osmanlılık fikrine sahip çıkan İttihat ve Terakki çevresi tarafından ve müsavat çizgisindeki aydınlar tarafından huzursuzlukla karşılandı. Bu bağlamda Sinop mebusu Dr. Rıza Nur, Anasır-ı Osmaniye'nin birlik ve uzlaşması için yoğun gayretlerin sarf edildiği Meşrutiyet döneminde, millet-i hakime meselesi çıkarmanın sadece ayrılık yaralarını derinleştireceğini belirtiyordu. Ona göre Türkler diğer unsurların tam olarak eşitliğini gönülden kabul etmeliydi. Sair unsurlar da Osmanlılık kimliğini benimsemeliydiler. Ne bir taraf hakim millet iddiasında bulunmalı ne de diğer taraf gizli veya açık milliyetçilik davası gütmeliydi. Aynı şekilde dönemin önemli isimlerinden Maliye Nazırı Cavit Bey, Ahmed Şuayb, Filibeli Ahmet Hilmi de “unsurlar arası” müsavat siyasetini savunmaktaydı. Cavit Bey ve Ahmet Şuayb saltanat ile hilafetin birbirinden ayrılmasına ve Padişahın halifelik unvanından vazgeçmesine dayalı bir müsavat / Osmanlılık fikrini savunurken, Filibeli Ahmet Hilmi ise hukuk sınırlarında kalmak kaydıyla, müsavata dayalı Osmanlılık düşüncesini benimsiyordu (Kutlu, 2010: 168-169).

Ne var ki, Meşrutiyet ilanının hemen akabinde Balkanlar'da patlak veren söz konusu ayrılıkçı hareketler (Bosna-Hersek, Bulgaristan, Girit), ayrıca imparatorluk içerisinde Arnavutluk ve Arap ulusçuluğuna yönelik dernek çalışmaları, Osmanlı düşünce dünyası ve aydınları içerisinde müsavat eksenli Osmanlılık fikrini hayli aşındıracak, imparatorluğu kurtarmak için millet-i hakime düşüncesini ve Türklük fikrini öne çıkaracaktır. Bu çerçevede hepsi Meşrutiyet dönemi içerisinde (1908'den 1912'ye neredeyse birbirinin halefi olarak) kurulan Türklük eksenli dernekler / cemiyetler / dergiler (Türk Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı) bir taraftan kültürel anlamda Türkçülük, Türkleşme, Türklük bilincini geliştirme politikaları izlerken, diğer taraftan keskin bir şekilde ittihad-ı anasır, müsavat ve Osmanlılık fikrini eleştireceklerdir. Bu çerçevede, en son kurulan ve önde gelen isimler arasında Hamdullah Suphi, Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmed Ferid (Tek), Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Mehmet Fuat, Ziya Gökalp gibi isimlerin yer aldığı Türk Ocağı derneği, ittihad ve Osmanlılık düşüncesinin imparatorluğu kurtarmadığı gibi imparatorluğu kurtaracak olan Türklük bilincinin yerleşip yayılmasına da engel olduğu fikrini savunacaklardı (Sadoğlu, 2010: 127-147, 153-168).

Ziya Gökalp, Tanzimat'la başlayan Osmanlılık politikasının Türklüğün üzerine “aldatıcı bir örtü” çektiğini öne sürüyor; bütün unsurları aynı potada eriterek, özel bir dil tarih ve kültürden yoksun bir “Osmanlı milleti” yaratma siyasetinden şikayet ediyordu. Gökalp'e göre Osmanlılık bir milliyet değildi, dolayısıyla milliyetçiliklerin zamanın ruhunu belirlediği 20. asırda Osmanlı Milleti tesis etmenin imkanı yoktu. Yapılması gereken bir Türk milliyeti inşa etmekte ki “bu milliyet, imparatorlukta hakim millet” olacaktı. Gökalp'e göre imparatorluk içerisinde Osmanlılık siyasetine Türk milliyetinden başka kimse inanmamıştı. Osmanlılık politikasını örtülü bir “Türkleştirme” politikası olarak gören gayri Türk unsurlar,

uzun zamandır kendi okullarında kendi çocuklarına, kendi dillerinde milliyetçi düşünceler aşılamaya devam ediyorlardı. Dolayısıyla Osmanlılık politikası milleti hakime olan Türkleşmeye zarar vermiş; Türk gençleri bilinçli bir şekilde milli bir tarihten, milli bir dilden, milli bir kültürden uzak tutulmuştu (Gökalp, 2014: 13-17, 42-43, 46; Sadoğlu, 2010: 159).

Aynı şekilde Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Fuat, Yusuf Akçura da Osmanlı milleti projesinin başarı şansı olmadığını, Osmanlılık temelli "iradi bir millet", "siyasi bir birlik / aidiyet" kurmanın imkansızlığına işaret ediyordu. Onlara göre imparatorluk sınırlarında ancak "kavmiyete / ırka dayalı" bir millet kurulabilirdi. Ve bu millet, imparatorluğun hakim milleti olan Türklük temelinde inşa edilebilirdi. Dolayısıyla devletin ana politikası, siyasi aidiyet (Osmanlılık) temelli değil, kavmi aidiyet (Türklük) temelli bir ulus inşa etmek olmalıydı. Bu da ancak Türklük bilincinin geliştirilmesi, yayılmasıyla mümkündür[†] (Sadoğlu, 2010: 160-162).

Türk Ocaklılar bu haliyle aslında İttihat-ı Anasır ve müsavat siyasetinin karşısına, "milleti hakime" siyasetini de aşan Türklük, Türkçülük ve Türkleşme temelli bir ulus inşasını koyuyordu. Artık imparatorluğu kurtaracak olan çözüm, milleti hakime temelli bir siyasi kimlik / siyasi birlik kurmak değil, milleti hakime olan Türklük temelli bir ulus inşa etmektir. Dolayısıyla geline nokta Osmanlı entelektüel dünyası içerisinde imparatorluğu kurtarmaya yönelik tartışmalar artık Osmanlılık fikrini açacak, "Osmanlılık kimliğinin içeriğinin nasıl doldurulacağı" sorusunun sınırlarından öteye taşacak; Osmanlılık-Türkçülük tartışmasına dönüşecektir.

1912'de patlak veren Balkan Savaşları ise o günlere kadar entelektüel dünyada yaşanan ve giderek derinleşen söz konusu kırılmayı siyaset /devlet katlarına taşıyacaktır. Bu dönemde birlikte, İttihat ve Terakki hükümeti, imparatorluğu kurtaracak siyasi formül olarak Tanzimat'tan beri savunulan ve tarihi gelişmelerle sürekli kan kaybeden Osmanlılık fikri yerine Türkçülüğü resmi bir söylem ve politik bir çerçeve olarak benimseyecektir. Zira Balkan savaşları sonunda Osmanlılık, geçerli bir uluslaşma politikası olarak siyasi itibarını yitirirken, Anadolu ve Anadolu'daki Türk çoğunluğun önemi artmaya başlamış, buna bağlı olarak da Türkçülük ulusal bir kimlik politikası olarak öne çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda İttihat ve Terakki yönetimi, siyasi, toplumsal ve ekonomik hayatın çeşitli alanlarında Türkleşme temelli bir merkezleşme politikasına öncelik verecektir. (Karpaz, 2010: 683-687; Özdoğan, 2002: 77).

İttihat – Terakki Yönetimi ve Türkçülük Politikaları

1908 sonrasında devleti, "hanedan ve tebaa/millet-i anasır" denklemi yerine, "anayasa ve parlamento/eşit vatandaşlık" fikri etrafında dönüştürme ve yeniden kurma düşüncesi, Osmanlı'da hem devleti (kurumsal olarak) hem de toplumu (kimliksel olarak) yeniden tanımlama ve merkezleştirme sürecini yeni bir boyuta taşıdı. Zira anayasa ve parlamento fikri, tarihsel olarak devleti daha çok toplum/anasır temelinde yeniden biçimlendirme, siyaset yapısını toplumsal alandan hareketle kurma, devlet-toplum ilişkisini yeniden formüle etme eğilimini ifade ediyordu. Bu noktada iki kritik sorun vardı. İlki devletin kurumsal olarak

[†] Bu konuda ayrıca bakınız: Karpaz, 2010: 691-742.

merkezleşmesi sürecinin merkezi/üniter yapı etrafında mı yoksa ademi merkezîyetçi yapıda mı formüle edileceğiyle ilgiliydi. Bu kritik soru zorunu olarak ikinci sorunu gündeme getiriyordu: Devletin kurucu ilkesi haline gelmeye başlayan Osmanlı toplumu nasıl, hangi nitelik ve standartlardan hareketle tanımlanacaktı? Devlet yeni siyasi ve idari yapılar etrafında kurumsallaşırken / merkezileşirken kendisini hangi (nasıl bir) toplum yapısına dayandıracaktı. Bu toplum, parçalı, çoklu bir kültür ve kimlik dünyasından, özerk topluluklardan mı oluşacaktı yoksa belli bir üst, ulusal nitelik etrafında, ortak bir kültürel kimlik temelinde mi kurulacaktı. Başka bir ifadeyle yeni Osmanlı toplumuna her topluluk kendi kimliksel özellikleriyle mi (müsavat) dahil olacaktı, yoksa Osmanlı bünyesindeki tüm topluluklar belli, ortak, hakim bir kültürel kimlik temelinde mi (millet-i hakime) dahil olacaktı? Bu aynı zamanda modern devletin toplumla nasıl ilişki kuracağına dair de bir soruydu. Bu soruya İttihat ve Terakki, ortak / hakim bir kimlik etrafında tanımlanmış bir Osmanlı toplumu tasavvuruyla cevap vermeye yöneldi. Türklük, bu noktada İttihat Terakki yönetimi için yeni Osmanlı toplumunun ortak / üst kimliksel ilkesini teşkil edecekti.

Bu yaklaşımdan hareketle İttihat ve Terakki yönetimi 1908'den itibaren yavaş yavaş ama giderek artan bir tonda, Türkçülüğü politikalarının ana paradigması haline getirmiştir. 1912 sonrasında ise Türkçülük, İttihat ve Terakki yönetiminin resmi politikaları için somut çerçeve haline gelecektir. Özellikle Balkan Savaşlarından sonra Rum, Slav ve Arnavut unsurlarının Osmanlı devletinden kopmalarının ardından İttihat ve Terakki yönetimi politikalarını Türkçülük temelinde biçimlendirmeye yönelecektir.

Bu kapsamda 1908 sonrasında başlayarak eğitim alanında, özel ve resmi okullarda Türkçenin yaygınlaştırılması yönünde uygulamalara ağırlık verilecektir. Söz konusu uygulama etrafında Gayri Müslim ilkokullarında Türkçe öğrenimi zorunlu hale getirilecek; devlete ait liseler ve yükseköğretim kurumlarında Türkçe, resmi öğretim dili olarak tanımlanacaktır. Eğitim alanındaki bu politikalar zaman içerisinde Osmanlı topraklarında Gayri Müslim unsurların yanı sıra Müslüman Arnavutlar ve Araplar arasında tepkiyle karşılanacaktır (Yıldız, 2001: 80-84).

Bu dönemde İttihat ve Terakki yönetimi, eğitim alanının yanı sıra kültürel alanda da Türkçülük temelinde milliyetçi politikalara öncelik vermiştir. Bu kapsamda milli musiki, milli filmcilik, milli coğrafya cemiyeti, milli kütüphane gibi kamusal alanda "milli" kelimesiyle anılan kurumlar oluşturuldu. Aynı şekilde bazı spor kulüplerinin tüzüklerinde de milliyetçilik ideolojisine yer verildi. Yine Türk Derneği, Türk Yurdu gibi dernekler İttihat ve Terakki yönetiminin desteğini arkasına alan sivil toplum yapıları olarak öne çıktı. Ayrıca İttihat ve Terakki hareketi, Türkçülük odaklı milliyetçi politikaları, devletle içi içe geçtiği 1913 Bab-ı Âli baskınından sonra daha etkili bir şekilde uygulama fırsatı yakaladı (Semiz, 2014: 235-236).

20. yüzyılın başına tekabül eden bu dönemde İttihat ve Terakki yönetimi, ekonomi alanında da milliyetçilik temelli politikalara ağırlık vermeye başlayacaktır. Bu çerçevede devleti içeride ve dışarıda güçlendirmeye, bağımsızlığı güvence altına almaya yönelik arayışlar etrafında İttihat ve Terakki yönetimi Osmanlı'da milli bir sermaye ve milli bir burjuvazi sınıfının ortaya çıkarılabilmesi için milli iktisat politikasını sahiplenecektir. Zira İttihat ve Terakki yönetimine göre 20. yüzyılın başında Osmanlı devletinin kurumsal ve toplumsal olarak ayakta durabilmesi için milli sermaye temel koşullardan birini oluşturmaktaydı. Bu kapsamda İttihat ve Terakki yönetiminde uzun yıllar Maliye Nazırlığı yapan Cavid Bey,

Osmanlı toplumunun ancak milli sermaye aracılığı ile düzlüğe çıkabileceğini savunuyordu. Ona göre bir ülkeye uygarlığın gelmesiyle sermaye birikimi arasında doğrudan ve zorunlu bir ilişki vardı. Osmanlı devletinde sermayenin çok büyük bir kısmı Gayri Müslim unsurların elinde toplanmıştı. Bu Gayri Müslim unsurlar da çoğunluk itibarıyla kapitülasyonlar sayesinde vergilerden muaf tutulmalarını sağlayan yabancı devletlerin himayesindeydiler ve artık Osmanlı devletini kendi devletleri olarak görmüyor, dahası ayrılıkçı hareketlere destek veriyorlardı. Dolayısıyla Türkler, kendi içlerinden bir "sermayedar burjuva sınıfı" çıkarmak suretiyle çağdaş bir devlete dönüşebilirdi. Osmanlı devletini ancak Türk burjuvazisinin doğuşu kurtarabilirdi. Bir Osmanlı nazırı olarak Cavid Bey tam olarak bu dönemde İttihat ve Terakki çevresine hakim siyasi bakışı yansıtıyordu. Bu doğrultuda bu dönemde İttihat ve Terakki yönetimi, bir milli ekonomi ve yeni bir "Türk Burjuvazisi" oluşturmaya yönelik uygulamalara ağırlık verecektir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kısa bir süre kala, milli ekonomiye en büyük engeli teşkil eden kapitülasyonların 1 Ekim 1914'ten itibaren kaldırılacağı açıklandı. Ardında gümrük tarifeleri %4 oranında arttırıldı. Bu durum hükümetin milli sanayiye korumak için daha etkin bir gümrük politikası uygulamasına imkân sağlayacaktı. (Toprak, 1982: 24; Ahmad, 1985: 36-39; Semiz, 2014: 237) Bu aynı zamanda Osmanlı ekonomisinde Gayri Müslim sermayenin tasfiyesi, dolayısıyla Gayri Müslim unsurların yeni Osmanlı toplumsal kimliğinin teşekkül sürecindeki kurucu etkilerinin zayıflaması anlamına gelecekti.

Diğer taraftan I. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan Ermeni olayları, 1916'da Şerif Hüseyin'in başlattığı Arap isyanı ve nihayet 1917'de Çarlık Rusya'sının çöküşü, Osmanlı'da ve İttihat ve Terakki yönetiminde Türklük düşüncesinin pekişmesine ortam sağladı. Hatta o dönemde Rusya'dan gelen aydınların Türkçü düşüncelerinin de II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı'sında toplumsal ve kültürel kimliğin Türklük merkezli olarak şekillenmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Sonuç itibarıyla II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki yönetiminin idare, eğitim, kültür, sivil toplum ve ekonomi alanlarındaki Türklük ve Türkleşme temelli politikaları, son dönem Osmanlı devletinde toplumsal kimliğin, millet-i hakime olarak Türklük temelinde biçimlenmesine yönelik temel adımları oluşturacaktır.

Cumhuriyet: Bir Ortak Vatandaşlık Kimliği Olarak Türklük

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, yeni siyasi kadroların modern bir ulus-devlet kurma düşüncesi, Anadolu topraklarında Osmanlı bakiyesi olan farklı toplumsal unsurları, ortak bir ulusal kimlik ve ortak bir vatandaşlık kimliği olarak Türklük etrafında toparlama ve böylece yeni bir ulus ve bu ulusa dayalı üniter bir devlet kurma politikasını Erken Cumhuriyet döneminin resmi politikası haline getirdi. Bu kapsamda Erken Cumhuriyet döneminde, ülkedeki anayasal düzen, siyasal yapı ve idari, sivil, kültürel kurumların, Türklük temelinde bir ulusal birlik ve Türklük temelinde bir siyasal birlik kurmaya yönelik olarak biçimlendiği söylenebilir.

Bu dönemde Türklük temelli bir ulusal birlik ve ulusal kimlik oluşturma eğilimi öncelikle Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Recep Peker gibi dönemin kurucu kadrolarının siyasi görüşlerinde belirleyici bir yere sahiptir. Bu noktada Mustafa Kemal, modern bir devlet olarak Cumhuriyet Türkiye'sinde ulus kimliğini tanımlayan ana ilke olarak Türklüğü işaretleyecektir. Ona göre Cumhuriyet Türkiye'sinde, misak-ı milli sınırları içerisinde yaşayan tüm

vatandaşlar, Türk ulusal kimliğine mensuptur. Türk siyasal ve sosyal topluluğunu oluşturmaktadır. Cumhuriyet sınırları içerisinde, etnik farklılıklara dayalı kimliksel tanımlamalar, “gerçekliği olmayan” ve ulusal bütünlüğe zarar veren yaklaşımlardır. Türkiye sınırlarında yaşayan bütün vatandaşlar, aynı ortak ırkın mensupları, aynı cevherin damarlarıdır.* Yeni ulus devletin ortak ulusal kimliği konusunda İsmet İnönü de Türklük ilkesine referansta bulunacaktır. İnönü’ye göre, ulus devlet sınırları içerisinde çeşitli etnik kökenlere sahip unsurların ortak bir Türk ulus kimliği potasında birleştirilmesi, (yani Türkleşme politikaları) ulusal birliğin inşasında en öncelikli politik tavrı ifade etmektedir. Türklük temelli ortak bir ulusal kimliğin oluşumu, yeni ulus devletin teşekkülü, gelişimi, güçlenmesi ve yükselmesi için ana eşiklerden birini oluşturmaktadır.⁵

Türklük ve Türkleşme fikri, uzun yıllar Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliğini yapan Recep Peker için de yeni ulus devletin kimliğini, varlığını ve geleceğini biçimlendiren, güvenliğini temin eden kurucu ilkeyi oluşturmaktadır. Peker’e göre, Cumhuriyet Türkiye’sinde farklı etnik kökenlerden gelen toplumsal kesimleri, siyasi otorite öncülüğünde bir ortak milliyet duygusu, bir Türk ulus bilinci, Türklük fikri etrafında birleştirmek, Anadolu coğrafyasını dört taraftan saran her türlü yıkıcı, tahrip edici, “zehirli” cereyanlara, politik propagandalara karşı koruyucu, birleştirici bir kilit rolü üstlenmektedir. Bu anlamda Peker için ülkede siyasi otoritenin sahiplendiği, Türklük temelinde bir milliyetçilik ideolojisi, yeni ulus devleti zararlı akımlara, yıkıcı tehditlere karşı koruyacak son derece hayati ve operasyonel bir işleve sahiptir.”

Türklük temelli ulusal birlik ve ulusal kimlik politikası, ülkede iktidara hakim olan Cumhuriyet Halk Fırkası’na ait kurumsal metinlerde (nizamnameler, programlar) de kendisine yer bulacaktır. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 1923 Nizamnamesi’nde, Parti’ye her Türk’ün ve

* Mustafa Kemal bu noktada şu görüşleri ifade edecektir:

“Bugünkü Türk milleti siyasi ve ictimai camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış tevsimler (adlandırmalar), birkaç düşman aleti, mürteci, beynsizden maade (başka), hiçbir millet ferdi üzerinde teellümden (ızdıraptan) başka bir tesir hasıl etmemiştir (İnan, 1969: 23).” “...Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı, hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır (Kop, 1938: 2).”

⁵ İsmet İnönü konuyla ilgili şu düşünceleri dile getirmektedir:

“Bu memleket Türkiyedir. Burada yaşayanlar Türktürler. Ve Türk vatanperverliği ve Türk milliyetçiliği bu memleketin idaresinde, mukadderatına müessir ve hakimdir. [...] Türk milliyetçisi ve Türk vatandaşı olmak için bu memlekette her hangi bir fertten anormal hiçbir şey istemiyoruz. Türk olmayı sevmek ve Türk olmayı kabul etmek Türk milletine mensup olmanın verdiği bütün haklara malik olmak için kafidir. [...] Türk olmayı iftihar edilecek bir mazhariyet olarak yürekte kabul eden ve öyle çalışan vatandaş benim gibi, benim bütün hukukum gibi, her hakka malik olmak için bütün esbaba maliktir. [...] Böyle bir idare ve zihniyet, devletin milli devlet ve Türk devleti olmasındaki esasları ancak kuvvetlendirir. Onun artmasına, genişlemesine ve yükselmesine hizmet eder (İnönü, 1933: 426-427).”

** Peker, ulus bilincinin yani milliyetçiliğin koruyucu ve birleştirici işlevine şu sözlerle işaret ediyor:

“Coğrafya bakımından Türkiye dünya içinde öyle bir vaziyettedir ki şimalden, cenuptan, doğudan, batıdan her taraftan, her çeşit rüzgârlar bizim üzerimizden geçer. Yurdumuz için coğrafi bakımından bu her cereyana maruz kalış hali, fikir, politik propagandaları bakımından da aynıdır. Anarşist, marksist, faşist, hilafetçilik ve beynelmilecilik propagandaları ve buna benzer birçok propagandalar hep üstümüzden geçer. Bütün bunlar karşısında Türkiye ancak sıkı bir ulusçuluk imanına sarılmış olmalıdır ki biri ötekini besleyen zehirli cereyanlara karşı kendini koruyabilsin. Bu cereyanlar karşısında Türkiye halkını korumak için şimdiki kadar partinin ana vasıflarından biri olarak sayılan ulusçuluk kilidi ile Türkiye’nin kapısını sımsıkı kapamak için bu vasıf da devlete mal olacaktır (Peker, 1935: 24).”

“Bugünkü Türk milleti siyasi ve ictimai camiası içinde kendilerine kürtlük, çerkezlik ve hattâ lazlık ve pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş olan vatandaşlarımızı kendimizden sayarız. Mazine karanlık istibdat devirlerinden kalma bir miras olan ve uzun tarihi tekalübatın mahsulü bulunan bu yanlış telakkileri hulûsla ve samimiyetle düzeltmek vazifedir. ... Hıristiyan ve Musevi vatandaşlar için de aynı açıklıkla fikirlerimizi söylemek lazımdır. Fırkamız bu vatandaşları da ...dil ve emel birliğinde iştirak kaydı altında tamamen Türk olarak kabul eder (Peker, 1931: 6-7).”

hariçten gelip Türk tâbiyet ve harsını kabul eden her ferдин katılabileceği kaydı düşülmüştür (Nizamname, 1923: 1). 1927 Nizamnamesi'nin "Genel Esaslar" bölümünde yer alan ilk maddede ise CHP "cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi siyasi bir cemiyettir" ifadesine yer verilmiştir. Yine aynı Nizamname'de, dil birliği, duygu birliği ve fikir birliğine dayalı kuvvetli bir vatandaşlık bağına dikkat çekilmekte, Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkın geliştirmenin önemi vurgulanmaktadır. Bu çerçevede Türklük temelinde ortak ulusal kimliğe dayalı bir millet ve milliyetçilik anlayışı savunulmaktadır (Nizamname, 1927: 3-4). Parti'nin 1931 Programında, "yalnız birkaç sene için değil, istikbale de şamil olan tasavvurlarımızın ana hatları" ifadesiyle, Parti'yi tanımlayan kurucu ilkeler, ideolojik öncelikler arasında milliyetçilik de yerini almıştır (Nizamname ve Program, 1931: 30-31). Diğer taraftan Parti'nin eğitim ve kültür politikalarında da Türklük temelli ulusal kimlik ve vatandaşlık politikaları belirleyici bir yere sahiptir. Bu noktada Parti'nin 1931 Programında eğitim politikaları için "Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve lâyük vatandaş yetiştirmek, tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıdır," ifadelerine yer verilirken 1935 Programında "Kuvvetli cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, layık ve devrimci yurddaş yetiştirmek bütün öğretim derecelerinde yüküm ve özen noktasıdır. Türk ulusunu, Kamutayı (TBMM) ve Türk devletini sayın tutmak ve tutturmak, bütün yurddaşlara bir ödev olarak aşılacaktır." ifadeleri yer alacaktır.^{††}

Bu çerçevede parti programının kurumsal çerçevesi içerisine yerleştirilen Türklük temelinde ulusal kimlik politikası, ilerleyen süreçte, bir ulus devlet olarak Cumhuriyet Türkiye'sinde siyasal ve toplumsal düzeni tanımlayan anayasal düzlemde de açıkça ortaya konacaktır. 1924 Anayasası'nda yapılan Şubat 1937 tarihli değişiklik etrafında, bir ulusal kimlik formülasyonu olarak milliyetçilik, resmi devlet ideolojisi halini alacaktır.^{††}

^{††} Söz konusu hususlar için bakınız: CHF Nizamnamesi ve Programı, 1931: 35; CHP Programı, 1935: 33. Bu konuda ayrıca bakınız: Karakoç, 2014.

^{††} 05.02.1937 tarih ve 3115 sayılı "Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun", T.C. Resmi Gazete, Sayı: 3533, Tarih: 13 Şubat 1937.

Sonuç

19. yüzyılda Osmanlı devleti, çok etnisiteli, çok dinli, çok kültürlü, çok dilli, çok mezhepli bir toplumsal bünyeyle ve bu farklılıkları içinde tutmakta zorlanan, bozulan bir siyasal yapıyla derin bir çözülme, dağılma sorunuyla karşı karşıya kaldı. Devlet, bu sorunu aşmak üzere, modernleşme, modern bir devlet kurma, standartlaşma, merkezileşme politikası izlemeye yöneldi. Bu modernleşme politikası kapsamında içindeki tüm unsurları bir arada tutabilmek üzere yeni bir siyasal-toplumsal örgütlenme modeli olarak Osmanlılık politikasını benimsedi.

Osmanlılık politikası imparatorluk içerisinde Tanzimat ve Abdülhamit dönemleri boyunca, bir “millet-i hakime – müsavat” tartışmasını beraberinde getirdi. Balkan Savaşları’na gelene kadar Balkan topraklarında dönemler halinde yaşanan ayrılıklar ve kopmalar, Osmanlılık ve müsavat fikrinin söylemsel, siyasal ve ideolojik gücünü, etkisini kademeli olarak yitirmesine yol açtı. Osmanlılık fikrinin gücünü ve etkinliğini yitirmesi aynı süreçte “millet-i hakime / Türklük” temelli bir “Osmanlı kimliği” kurma düşüncesinde de bir deprem etkisi yarattı. Bu deprem etkisi, “millet-i hakime” kavramının kaderini, seyrini ve bağlamını değiştiren, tartışmayı artık Osmanlılık kimliği ile Türklük Kimliği arasında, Osmanlılık ile Türkçülük arasında yürütülen bir düzeye taşımış oldu. Yine bu deprem etkisi millet-i hakime kavramının uzun yıllar Osmanlılık (Osmanlı milleti) bağlamında taşıdığı siyasal etkiyi ve gücü, Türklük, Türk milleti, Türkleşme politikalarına tahvil edecektir.

1912’deki Balkan Savaşları ise daha çok entelektüel dünyada yaşanan bu kopuşu, siyasal / resmi düzeye taşıdı. Bu çerçevede İttihat Terakki yönetimi yeni siyasal / toplumsal örgütlenme modeli olarak Osmanlılık fikri yerine Türkçülüğü benimseyen siyasal bir güzergaha yönelecekti. İttihat ve Terakki yönetiminin benimsediği Türkçülük temelli bu yaklaşım, Osmanlıdan Cumhuriyet’e ulus devletleşme sürecinin en temel mirasını oluşturacaktır.

Cumhuriyet döneminde söz konusu yaklaşım hem Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Recep Peker gibi dönemin kurucu kadrolarının siyasi görüşlerinde hem ülkede iktidara hakim olan Cumhuriyet Halk Fırkası’na ait kurumsal metinlerde (nizamnameler, programlar) hakim temalardan birini oluşturacaktır. Türklük temelli ulusal kimlik politikaları, yeni ulus devletin temel politikalarından birini oluşturacaktır. Bu politika, Cumhuriyet Türkiye’sinde siyasal ve toplumsal düzeni tanımlayan anayasal düzlemde de açıkça ortaya konacak; sonuçta resmi devlet ideolojisi halini alacaktır. Böylelikle 19. yüzyıl İmparatorluk koşullarında, imparatorluk unsurlarını Osmanlılık fikri temelinde ortak bir kimlikle bütünleştirme ve merkezileştirme politikası, 20. yüzyıl modern ulus devlet koşullarında Türklük fikri temelinde ortak bir ulusal kimliğin kurumsal ve resmi çerçeveye kavuşturulmasıyla noktalanmıştır.

Kaynakça

Ahmad, Feroz (1985), *İttihatçılıktan Kemalizme*, (çev. F. Berktaş), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akçura, Yusuf (2012), *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Kilit Yayınları.

Anderson, Benedict (2007), *Hayali Cemaatler*, (4. Basım), İstanbul: Metis Yayınları.

Deringil, Selim (2014), *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, (Çev.: G. Ç. Güven), İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.

Gökalp, Ziya (2014), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, (9. Basım), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Hobsbawm, Eric J. (2014), *Milletler ve Milliyetçilikler*, (5. Basım), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hüseyin Cahid, (2010) "Millet-i Hakime", Haz. Mehmet. Ö. Alkan, *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 175-178.

İnalcık, Halil (2012), "Tanzimat Nedir?" Haz. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 29-56.

İnan, Afet (1969), *Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnönü, İsmet (1933), *İsmet Paşanın Siyasi ve İctimai Nutukları (1920-1933)*, Ankara: Başvekalet Matbaası.

Karakoç, Şükrü Mutlu (2014), *Türkiye'de Resmi Devlet İdeolojisi ve Dış Politikaya Yansımaları (1923-1938 Arası)*, İ. Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış YL Tezi).

Karpat, Kemal (2010) *İslam'ın Siyasallaşması*, (4. Basım), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kawtharani, Wajih (2013), "The Ottoman Tanzimat and the Constitution", *Tabayyun*, Sayı: 3, s. 1-23

Kop, Kadri Kemal (1938), *Atatürk Diyarbakır'da*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Kutlu, Sacit (2010), "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Millet-i Hakime ve Müsavat Tartışmaları", Haz. Mehmet. Ö. Alkan, *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 159-174.

Oktay, Cemil (1999), "'HUM' Zamiri'nin Serencamı: Kanun-i Esasi İlanına Muhalefet Üzerinden Bir Deneme", *'Hum' Zamiri'nin Serencamı*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s. 39-54.

Özdoğan, Günay Gökse (2002) “Turan”dan “Bozkurt”a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946), İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Peker, Recep (1931), *C.H.F. Programının İzahı*, Ankara: Ulus Matbaası.

Peker, Recep (1935), *C.H.P. Genel Sekreteri R. Peker’in Söylevleri*, Ankara: Ulus Basımevi.

Prens Sabahaddin (2007), *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne - Bütün Eserleri*, (Haz.: Mehmet Ö. Alkan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sadoğlu, Hüseyin (2010), *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, (2. Basım), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları.

Semiz, Yaşar, (2014) “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1(35): 217-244.

Toprak, Zafer (1982), *Türkiye’de Milli İktisat*, Ankara: Yurt Yayınları.

Yıldız, Ahmet (2001), *Ne Mutlu Türküm Diyebilene / Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Dijital Kaynaklar

05.02.1937 tarih ve 3115 sayılı “Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun”, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 3533, Tarih: 13 Şubat 1937. (çevrim içi), <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3533.pdf> (Erişim Tarihi: 20.11.2023)

CHF Nizamnamesi, Cumhuriyet Halk Fırkası, 1923, (çevrim içi), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/db44ab79-4e65-4b9f-b862-2365c24787a4/content> (Erişim Tarihi: 20.11.2023).

CHF Nizamnamesi, Cumhuriyet Halk Fırkası, 1927, (çevrim içi), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/52fa6430-bb23-4b92-b6b5-c3f67e957ff4/content> (Erişim Tarihi: 20.11.2023).

CHF Nizamnamesi ve Programı, Ankara: TBMM Matbaası, 1931, (çevrim içi), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/63a57490-e562-4c77-a95d-65d912b858a7/content> (Erişim Tarihi: 20.11.2023).

CHP Programı, Ankara: Ulus Basımevi, 1935, (çevrim içi), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/43058644-c352-432b-af8f-564476440f37/content> (Erişim Tarihi: 20.11.2023).

